

Fıkıhî Açıdan Haram Gıdalar ve İşlenmiş Gıda Ürünlerinin Değerlendirilmesi

Zübeyir Aslan | 0000-0002-4834-8749 | zubeyir.aslan@ahievran.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı,
Kırşehir, Türkiye

ROR ID: 05rrfpt58

Öz

İslâm dinine göre, gıdalar dâhil yeryüzünde var olan her şey insanın istifadesine sunulmuştur. Bununla birlikte Müslümanların helâl gıdaları tüketmeleri gerektiği beyan edilmiştir. Bu bağlamda İslâm hukukunda domuz eti, leş, akan kan, şarap ve diğer uyuşturucular gibi bazı besinlerin haram oluşu doğrudan veya dolaylı olarak Kur'an nassına dayandırılırken; köpek, avcı ve yırtıcı kuşlar ile hayvanlardan elde edilen birtakım besinlerin haramlığı sünnette izah edilmiştir. Fakihler, haram gıdaların istihâle yöntemiyle helâle dönüştürülüp dönüştürülmemesi hususunda farklı görüşler ortaya koymakla birlikte, onların çoğunluğu necis maddelerin istihâle yöntemiyle tâhir hale gelebileceğini ifade etmişlerdir. Diğer taraftan günden güne artan dünya nüfusuna doğal ortamlarda üretilen gıdaların yetmemesi, insanları fabrikalarda hazırlanan endüstriyel gıda tüketimine yöneltmiştir. Muasır İslâm hukukçuları bu bağlamda bir kısım gıdaların, mahzurlu olan katkılar içerebileceği hususunda uyarılarda bulunmuşlardır. Ayrıca günümüzde endüstriyel gıdaların; besin değerini artırmak, raf ömrünü uzatmak, görüntü ve sunumunu çekici kılmak amacıyla genetik yapısına müdahale edilebilen gıda katkı maddeleri ile karışımların içerik ve mahiyetinin bilinmesi önem arz etmektedir. Çalışmada haram gıdalardan korunmak adına düzenlenen helâl belgelendirme sertifikasının, günümüz küresel dünyada ne denli önem kazandığının üzerinde de durulmuş, belgeyi düzenleme yetkisine sahip bazı uluslararası kuruluşlar ile ülkemiz mevzuatındaki konumu tespit edilmiş, sertifika alanların bazı denetimlerden geçmesi gerektiği gibi birtakım önerilerde bulunulmuştur. Bu çalışmanın amacı, haram gıdalarla birlikte yeni sayılan bu meselelerle ilgili muasır âlimlerin görüşlerini bir bütünlük içerisinde ele almak, bu görüşlerin dayandığı delilleri tespit etmek ve bunlar arasında bir mukayese yapıp sonuca varmaktır. Çalışmada alanda yazılan klasik ve çağdaş bir kısım eser, makale ve araştırmalardan istifade edilmiş, kaynak tarama yöntemi kullanılarak sonuca ulaşılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

İslâm Hukuku, Haram Gıdalar, İstihâle, İşlenmiş Gıda Maddeleri, GDO'lu Gıdalar.

Atıf Bilgisi

Aslan, Zübeyir. “Fıkhî Açidan Haram Gıdalar ve İşlenmiş Gıda Ürünlerinin Değerlendirilmesi”. *Düzce İlahiyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2025), 431-460. <https://doi.org/10.61272/duid.1739486>

Geliş Tarihi	10.07.2025
Kabul Tarihi	03.10.2025
Yayın Tarihi	31.12.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Evaluation of Haram Foods and Processed Food Products in Terms of Fiqh

Zübeyir Aslan | 0000-0002-4834-8749 | zubeyir.aslan@ahievran.edu.tr

Asst. Prof., University of Kırşehir Ahi Evran Faculty of Theology, Department of Fiqh,
Kırşehir, Türkiye

ROR ID: 05rrfpt58

Abstract

According to Islam, everything on earth, including food, is available for human use. However, it has been declared that Muslims must consume halal foods. In this context, the prohibition of certain foods like pork, carrion, flowing blood, wine, and other intoxicants is directly or indirectly based on the explicit texts of the Quran. The impermissibility of some foods derived from dogs, predatory animals, and birds of prey, on the other hand, has been explained in the Sunnah. While jurists have put forward different views on whether impermissible foods can be transformed into permissible ones through the *istihalah* (transformation) method, the majority of them have stated that impure substances can become pure through this method. Furthermore, the increasing global population means that foods produced in natural environments are no longer sufficient, leading people to consume industrially prepared foods in factories. Contemporary Islamic jurists have, in this regard, warned that some foods may contain objectionable additives. Moreover, today, it's crucial to understand the content and nature of food additives and mixtures whose genetic structure can be altered in industrial foods to enhance their nutritional value, extend their shelf life, and make their appearance and presentation appealing. This study emphasizes the growing importance of halal certification in today's global world to protect against impermissible foods. It identifies some international organizations authorized to issue these certificates and their status in our country's legislation. However, it also offers some suggestions, such as the need for those who obtain these certificates to undergo certain inspections. The purpose of this study is to comprehensively examine the views of contemporary scholars regarding these newly emerging issues, along with impermissible foods, to identify the evidence upon which these views are based, and to compare them to reach a conclusion. The study utilized some classical and contemporary works, articles, and research in the field, and aimed to reach a conclusion using the literature review method.

Keywords

Islāmic Law, Haram Foods, *Istihālāh*, Processed Foods, GMO Foods.

Citation

Aslan, Zübeyir. "Evaluation of Haram Foods And Processed Food Products In Terms of Fiqh". *Düzce Divinity Journal* 9/2 (December 2025), 431-460. <https://doi.org/10.61272/duid.1739486>

Date of Submission	10.07.2025
Date of Acceptance	03.10.2025
Date of Publication	31.12.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Câhiliye dönemindeki Araplar, gıda konusunda seçici davranmadan leş ve kan gibi zararlı birtakım gıdaları yiyebiliyor, böceklere varıncaya kadar temiz olmayan birçok maddeyi tüketebiliyordu.¹ Sağlıklı bir fitratın normal şartlarda kaldıramayacağı birtakım tiksindirici gıdalar o dönemde hoş görülüp alınabiliyordu. İslâm dini, beslenme yönüyle sağlıklı bir toplum oluşturma doğrultusunda helâl dairesini çizmiş ve ilke olarak çerçevesini geniş tutmuştur. Bu çerçevede Allah'ın kitabında veya resûlünün hadislerinde haram olduğuna dair bir delil bulunmadığı sürece eşyada asıl olanın mubah olduğu vurgusu yapılmıştır.² Buna karşın sağlığa zararlı bazı gıdaların tüketimini menetmiş, haram dairesini olabildiğince dar tutmuştur. Bununla birlikte haram kıldığı gıdaları da naslarla kesin olarak yasaklamıştır. Haramların naslarda kati suretle açıklandığı hususunda Süyûtî (ö. 911/1505) şunu ifade etmektedir: “Yüce Allah, me'murattan ziyade menhiyyâtı önemsemiştir, yani emrin yerine getirilmesinden daha çok yasağın çiğnenmemesini istemiştir.”³ Bu itibarla fıkıhta harama hassasiyet atfedilmiş ve şiddetle sakınılması gerektiği vurgulanmıştır. İslâm'da domuz, akan kan, leş ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvan eti gibi gıdaların tüketiminin haram oluşu taabbudî olup bunun için ayrıca herhangi bir akli illet aranmamıştır.⁴ Bununla beraber gıdaların haram kılınmasının gerekçesi, onların insan bünyesine verdiği zararlar da açıklanmıştır.⁵

Yüce Allah, yiyecek içecekler dâhil yeryüzünde yarattığı her şeyi, insanların istifadesine sunmuştur.⁶ Bununla birlikte insanların temiz olanını seçmesini

- 1 Yusuf Karadâvî, *el-Helâlî ve'l-Harâmü fi'l-İslâm* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1997), 42, 45; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 74; Abdurrahim Arslan, “Hz. Peygamber'in Islâh Metodu”, *Marifetname* 9/1 (Haziran 2022), 89.
- 2 Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Süyûtî, *el-Eşbah ve'n-nezâir* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 60; Abdurrahman İbn Salih Abdullatif, *el-Kavâidü ve'd-davâbitü'l-fikhiyyeti'l-mutadamminetü li't-teysir* (Medine: el-Câmia el-İslâmiyye, 2003), 1/141; Soner Duman, *İmam Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı* (Ankara: İSAM Yayınları, 2017), 361.
- 3 Süyûtî, *el-Eşbah ve'n-nezâir*, 87.
- 4 Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 189; Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018), 129.
- 5 Karadâvî, *el-Helâlî ve'l-Harâmü fi'l-İslâm*, 28; Ahmed Muhammed Abdullah et-Tavîl, *İttikâü'l-harâmi ve's-şübhât fi talabî'r-rızk* (Riyad: Darü künüzi İşbiliya, 2009), 12.
- 6 *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/29.

istemiştir.⁷ O hâlde Müslümanların İslâm hukukunun zaruri ve temel gayelerinden olan dine, nesle ve cana gelecek tehlikeleri bertaraf etmek amacıyla yeterli miktarda gıda almaları ve bunu haram olmayandan temin etmeleri zaruridir.⁸ Zira haram olmayan sağlıklı ürünlerden giyinmek, yemek ve içmek; dolaylı olarak din ve neslin, doğrudan ise canın korunması anlamını taşır.

Fakihler naslar ışığında hangi gıdaların haram olduğunu açıklamışlardır. Onlar bununla Müslümanların, genel olarak haramlar konusunda özel olarak da haram yiyecekler hususunda bilgi sahibi olmalarını sağlamayı hedeflemişlerdir.⁹ Nitekim fakihler emir ve nehiyeler bağlamında helâl-haramları bilmenin fikhî bir gereklilik olduğunu, bu bağlamda naslarda belirtilen haram gıdaları öğrenmenin farz-ı ayn olarak değerlendirildiğini beyan etmişlerdir.¹⁰

Çalışmanın maksadı, naslarda geçen haram gıdalar bağlamında endüstriyel ve katkılı olarak işlenmiş bazı gıdalar hakkında klasik fıkıh kaynaklarındaki fikhî birikimle beraber muasır âlimlerin yaklaşımlarını tahlil etmek, ileri sürülen görüşleri irdeleyip alana bütüncül bir katkı sunmaktır. Klasik fıkıh kaynaklarında haram gıdalar çeşitli başlıklar altında dağınık bir şekilde işlenmiştir. Araştırbildiğimiz kadarıyla çağdaş fıkıh kurulları ile muasır İslâm hukuku araştırmacılarının yaptıkları bazı çalışmalar genel ya da daha çok çalışmanın yapıldığı konuda yoğunlaşma şeklindedir. Keza bu konuda düzenlenen dini istişare toplantılarında haram gıdaların tespit edilme yöntemleri üzerinde durulmuştur. Yapay ve katkı maddeli gıdalar mevzuu ise son yüzyılda ortaya çıkan bir husus olup günümüzde bu alanda binlerce çeşit ürün geliştirilmiştir. Bu da İslâm hukukunda mahzurlu olan bir kısım gıdaların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Bu itibarla haram gıdalara dair malumat için klasik fıkıh kaynaklarını tarama yöntemini kullanmakla birlikte çağdaş İslâm hukukçuları tarafından yazılan bilimsel makaleler ile çeşitli fıkıh kurulları tarafından deklare edilen fetva ve tavsiyelerden yararlanılmıştır.

1. Haramın Tanımı

Haram, sözlükte helâlin karşıtı olup “men edilen” anlamındadır.¹¹ Haram için;

7 el-Bakara 2/168; el-Mü’minûn 23/5; el-Mâide 5/88.

8 Abdulvahhab Hallâf, *İlmu usûlî'l-fikh* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2003), 233.

9 Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfiî, er-Risâle, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evlâdühü, 1938), 366; Uludağ, İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmeti, 151.

10 Sıddık Hasan Han, Ebcedü'l-'ulûm (b.y: Darü İbn Hazm, 2002), 187; et-Tavîl, İttikâü'l-harâmî ve ş-şubuhât fi talabî'r-rızk, 11.

11 Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lîsânü'l-'Arab* (Kahire: Darü'l-Maârif, ts.), 844.

mahzurlu, memnû' ve ma'siyet kavramları da kullanılmaktadır.¹² Ayrıca Türkçe'de günah kelimesi de bu manadadır.¹³ İstilahta ise şu tanımlar yapılmıştır: "İlahî veya beşerî zorlayıcı şekilde kesin ve bağlayıcı bir tarzda yasaklanan fiiller",¹⁴ "Şâri'in, kesin surette yapılmamasını emrettiği, yapanın bazı durumlarda dünyadaki şer'î ceza ile birlikte Allah tarafından ahirette cezaya maruz bırakılacağı fiiller."¹⁵ Buna göre, haram gıdaların tüketilmesinin yasaklandığı, bu yasağı çiğnemenin dünya ve ahirette bazı cezai yaptırımları gerektirdiği ortaya çıkmaktadır.

2. Bazı Gıdaların Haram Kılınmasının İletti

Gıda maddeleri bitki, hayvan ve madenlerden elde edilmektedir. Bunlardan faydalı veya zararlı ürünler çıkabilmektedir. İslâm hukukunda haram gıdaların yasaklanmasının gayesi kulluk gereği olmakla birlikte, onların zararlarının önüne geçmektir.¹⁶ Fıkıh usulcileri; meyte, akıcı kan ve yırtıcı hayvanların beden sağlığı üzerinde; sarhoş edici içeceklerin ise insanlar arasında buğza sebep olması nedeniyle beden ve akıl sağlığı üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi illet olarak göstermişlerdir.¹⁷ Bir şeyin sağlığa tamamen zararlı olması haram, tamamen yararlı olması ise helâl addedilmekte, zararı yararından fazla olan şeyler de haram, yararı zararından fazla olan şeyler ise helâl kabul edilmektedir.¹⁸ Bununla birlikte domuz gibi kat'î surette haram kılınan hayvanlardan elde edilen birtakım gıdaların yasaklanmasında taabbudî olma hususu dışında bir illet aranmaz.¹⁹ Cumhura göre bir şeyin kat'î olarak haram sayılması için, hakkında naslarda kesin delil bulunması gerektiğinden zannî delillerle tahrîm hükmü konulamaz.

Şâri'in haram kıldığı bazı gıdaların alınamamasında mükellefler için herhangi bir meşakkat meydana gelmez. Zira gıda bağlamında haram kılınan

-
- 12 Yüksel Çayiroğlu, "Helâl ve Haramlarla İlgili Kaide ve İlkeler", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18/1 (2018), 598.
 - 13 Ahmet Özel, TDV Dinî Terimler Sözlüğü (Ankara: İSAM Yayınları, 2023), 1/353.
 - 14 el-Hüseyin b. Muhammed er-Rağıb el-İsfahânî, el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân (Dimaşk: Darü'l-kalem, 1991), 229-230.
 - 15 Karadâvî, el-Helâlû ve'l-Harâmü fi'l-İslâm, 15.
 - 16 Karadâvî, el-Helâlû ve'l-Harâmü fi'l-İslâm, 71.
 - 17 Zekiyüddîn Şabân, İslâm Hukuk İlminin Esasları, thk. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 128; Seyyid Sâbık, Fıkhü's-sünne (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-arabi, 1977), 3/53; Muhammed b. Muhammed el-Muhtar Şankıtı, Mevahibü'l-celil min edilleti Halil (Katar: İhyaü türası'l-İslami, 1986), 2/216.
 - 18 Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, el-Mebsût (Mısır: Matbaatü's-saâde, ty), 11/224; Karadâvî, el-Helâlû ve'l-Harâmü fi'l-İslâm, 29.
 - 19 Uludağ, İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, 189; Köse, İslam Hukukuna Giriş, 129.

her şeyin helâlden alternatifi bulunmaktadır. Örneğin domuz ve meyte etine karşılık çeşitli evcil ve bir kısım yabani hayvanların etleri; şarap ve diğer sarhoş edici ile uyuşturuculara karşılık su, süt, bal, meyve suyu ve şerbetler helâl kılınmıştır.

Kur'an'da genel anlamda haramlar için "habîs" sözcüğü ve türevleri kullanılmıştır. Domuz ve şarap gibi birtakım hayvansal ve bitkisel gıdaların ismi ise doğrudan zikredilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in sünnetinde de bazı hayvanların eti haram kılınmıştır. Fakihler de Kur'an ve sünnet ışığında bir kısım gıdaların haram olduğunu tespit etmişlerdir. Aşağıdaki başlıklarda fikhî hükümlerin kaynakları olan Kur'an, sünnet, kıyas ve sedd-i zerâ'i kapsamında haram kılınmış bazı gıdalara değinmek istiyoruz.

3. Kur'an Tarafından Haram Kılınan Gıdalar

İslâm'da haram/helâl yetkisi sadece şâri'a verilmiştir. Şâri' ise mutlak anlamda Yüce Allah'tır. Asıl itibariyle helâl ve haramı belirleme yetkisi insanların elinde olmayıp Allah'a aittir.²⁰ Domuz eti ile meyte olarak tabir edilen leşlerin kanı, eti, kemiği, derisi gibi bir kısım uzuvları necis maddeler olup yenilmesinin haram oluşu bizzat Kur'an'a dayanmaktadır. İçeceklerden de hamr zikredilmiş ve haram kılınmıştır. Aşağıda verilen âyetler, doğrudan haram kılınan bazı hayvansal-bitkisel gıdalara dairdir:

"Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı..."²¹ "Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir..."²²

Kur'an'da bazı haramlar da dolaylı olarak zikredilmiştir. Bunlar "pislik" anlamına gelen "habîs" sözcüğü ve türevleriyle tabir edilmiştir: "...yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri (habâis) haram kılar."²³

Fakihler "habîs" kavramının ne anlama geldiğinin tespitinde örfe müracaat etmişlerdir. Zira "Âdet muhakkemdir."²⁴ Bazı gıdaların haramlığı, örf ve adetlerden istifade edilerek tespit edilebilir. Şâfiîler, naslarda açık hükmü belirtilmeyen hayvanların yenilip yenilmemesine Arap örfündeki durumuna

20 Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân (Beyrut: y.y., 2003), 166; Abdülkerim Zeydân, el-Vecîz fî usûlî'l-fıkh (Beyrut: Müessesetü'r-risâle Nâşirûn, 2014), 65; Karadâvî, el-Helâlû ve'l-Harâmü fi'l-İslâm, 23; et-Tavîl, İttikâ'ü'l-harâmi ve's-şübuhât fi talabî'r-rızk, 82.

21 el-Mâide 5/3.

22 el-Mâide 5/90.

23 el-A'râf 7/157.

24 Komisyon, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019), 1/Madde, 36.

bakılarak karar verilmesi gerektiğini, zira “habâis”²⁵ kavramıyla Arap yemek kültür ve karakterinin kastedildiğini vurgulamaktadırlar.²⁶ Hanbelîler de bu hususta Arap örfünü öne çıkarmaktadırlar.²⁷ Hanevîler ise diğer milletlerin örfünün de esas alınması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Nitekim Ebû Yûsuf (ö. 192/798), helâl ve haram konusunda hüküm verilirken; “İnsanlar öteden beri böyle yapagelmıştır.” şeklindeki tek başına örfeye dayanan gerekçeye itibar edilmeyeceğini, bu konuda Hz. Peygamber’in sünneti, Selef’in uygulamaları ile fakihlerin görüşlerine dayanması gerektiğini vurgulamaktadır.²⁸ Cessâs (ö. 370/981) “habâis” hususunda sadece Arapların kültüründe olanın kastedilmediğini, bunu iddia etmenin âyetin muktezasına aykırı olduğunu, bununla birlikte Arapların tamamında da “habâis”in aynı düzeyde değerlendirilmediğini, bir kısmının yılan, akrep, aslan ve kurtları tiksindirici bulmadığını, şu hâlde kıstasın millettten millete değişebileceğini ifade etmektedir.²⁹

İsmail Yalçın, günümüzde tayyibât ve habâisi belirlemede insani çaba ve yetilere yer vermenin isabetli olacağını, nitekim hangi ottan hangi yemeğin yapılması, hangi meyvelerin yenilip hangilerinin yenilmemesinin insanın tecrübesiyle ortaya çıkarılabileceğini vurgulamaktadır.³⁰ Hayat standartının sade olduğu bazı dönemlerde bir örfü esas almak yeterli olmakla birlikte, günümüz karmaşık yaşam şartlarında gıdanın haram oluşunda etki edebilen hijyen standartlarına bakıldığında da birtakım modern ölçütlerin tespit edilebileceği görülmektedir. Nitekim ülkemizde tüketiciyi bilgilendirme amacıyla Gıda Kodeksi Yönetmeliği, Tarım ve Orman Bakanlığınca düzenlenmiştir.³¹ Modern dünyada, birtakım gıdaların sağlıksız ve tiksindirici olup olmaması hususunda sadece bir milletin belli bir zamandaki örfünün esas alınmamasının daha isabetli görüldüğü müşahade edilmektedir.

25 el-Bakara 2/172; el-A’râf 7/157; el-Mü’minûn 23/51.

26 Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfiî, el-Üm (Beyrut: Darü’l-fıkr, 1983), 2/271; İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf Şîrâzî, el-Mühezzebe fî fıkhî’l-İmâm eş-Şâfi’î (Beyrut: Darü’l-kütübî’l-ilmiyye, ts.), 1/453; Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî, Muğnî’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzî’l-Minhâc (Dımaşk: Dârü’l-kütübî’l-ilmiyye, 1994), 6/154.

27 Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudame, el-Muğnî (Riyad: Darü âlemi’l-kütüb, 1997), 13/316.

28 Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d el-Kûfî, *Kitâbü’r-Red ‘alâ Siyeri’l-Evzâ’î*, (Mısır: yy. ts.), 76.

29 Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’ân (Beyrut: Darü’l-kütübî’l-ilmiyye, 1994), 3/27.

30 İsmail Yalçın, *İslam Hukuku Açısından Yaratılışı Değiştirme Fıtratı Bozma* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 140.

31 Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB), *Türk Gıda Kodeksi Gıda Katkı Maddeleri Yönetmeliği* (Erişim 08 Kasım 2024).

4. Sünnet Tarafından Haram Kılınan Gıdalar

Hiz. Peygamber'in -gıda tüketiminde yaptığı kısıtlamalar da dâhil- şer'î uygulamaları mükellefleri bağlar.³² Hiz. Peygamber'in bazı hükümleri teşr'î edebileceği hususu, Kur'an'dan alınabildiği gibi şu hadis mefhumundan anlaşılmaktadır: “Şunu iyi bilin ki bana Kur'an ve onun misli verildi...”³³ Hiz. Peygamber, Müslümanların haram olan sarhoş edici içeceklerden uzak durmalarına ve yiyeceklerini temiz olandan almalarına vurgu yapmıştır: “Sarhoş eden her şey içkidir ve sarhoş eden her şey haramdır.”³⁴ “Resûlullah, azı dışı olan yırtıcı hayvanlar ile avını pençesiyle parçalayan kuşları(n yenilmesini) yasakladı.”³⁵ Bu rivayetlere göre Hiz. Peygamber, hamra kıyasla, sarhoş edici yiyecek içeceklerin haram sayıldığını vurgulamıştır. Bir başka ifadeyle o bu rivayetlerde, daha önce âyetlerin değinmediği bir kısım gıda ile yırtıcı kuşların etinin yenmesinin haram olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hiz. Peygamber'in ehlî eşek, yırtıcı hayvanlar, necis ve pis gıdayla beslenmiş olan ve “cellale” diye bilinen hayvanların etlerini haram kıldığı hususu bazı rivayetlerde geçmektedir.³⁶

5. Kıyas Yoluyla Haram Kılınan Gıdalar

Fakihler naslarda hükmü bulunmayan ancak haram olan gıdalar için kıyas ilkesi çerçevesinde hareket etmişlerdir. Aslında fakihlerin çoğunluğuna göre hamr, her türlü sarhoş edici maddenin adıdır. Bu itibarla akli melekeyi ortadan kaldıran her şey âyetle haram addedilmiştir.³⁷ Ancak Hanefiler hamrı üzüm suyundan elden edilen ve ateşte kaynatılmayan içecek olarak görmüşlerdir.³⁸ Buna göre akıl sağlığına zararlı oluşu nedeniyle tüketimi haram olan banotu, kenevir, haşhaş ve afyon gibi bir kısım nebatattan oluşturulan uyuşturucular, sarhoş edici niteliğe sahip olması nedeniyle hamra kıyasla haram kılınmıştır. Nevevî de (ö. 676/1277) bu hususta Hanefiler gibi düşünmekte ve akıl iradesini ortadan kaldıran haşhaş ve uyuşturucuların hükmünün kıyasla haram

32 Zeydân, el-Vecîz fî usûlî'l-fıkh, 166.

33 Muhammed b. İshâ Tirmizî, el-Câmiu's-Sahîh (Kahire: yy., ts.), İlîm, 10; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, Sünenü Ebi Davud (Suudi Arabistan: Darü'r-risale'l-âlemiyye, 2009), "Sünnet", 6.

34 Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, Sahihu Müslim (Kahire: Dârü ihyai't-turâsî'l-'Arabî, 1955), “Eşribe”, 74.

35 Müslim “Sayd”, 16.

36 Müslim, “Sayd”, 32; Ahmed b. Muhammed b. Ali Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr fi ğarîbî's-Şerhi'l-kebîr, thk. Eymen Abdurrezzâk eş-Şevâ (Dımaşk: Dârül-feyhâ, 2016), 111; Abdulazim b. Muhammed Bedevi, el-Veciz fi fikhî's-sünneti ve'l-Kitabi'l-aziz (Mısır: Darü İbn Receb, 2001), 398.

37 Şabân, İslâm Hukuk İlminin Esasları, 128.

38 Şabân, İslâm Hukuk İlminin Esasları, 128.

kılındığını ifade etmektedir.³⁹ Muasır âlimlerden Yusuf Karadâvî (ö. 2022), insanlar hangi ismi koyarsa koysun, hangi maddeden imal edilirse edilsin, sarhoş edici özelliğe sahip olan her şeyin hamra kıyaslanacağını, buna göre bira ve benzerlerinin haram olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁰ Saffet Köse de, sarhoş etmesi sebebiyle aynı özelliklere sahip olan votka, viski ve likörün hükmünün hamr gibi değerlendirildiğini ve bunun kıyasa dayandığını ifade etmektedir.⁴¹ Buna göre; haşhaş, kokain, eroin, uyuşturucu haplar, afyon gibi bazı kimyasal ve zehirli maddelerin tüketimi beden ve akıl sağlığına zarar verdikleri hatta çoğu kez öldürücü olabildikleri için kıyas yöntemiyle haram kategorisinde değerlendirilmektedir.

6. Sedd-i Zerâî' Kapsamında Haram Kılınan Gıdalar

İslâm hukuku sebep sonuç bağlamını dikkate alarak, helâl olan bir şeyi elde etmek amacıyla haram vasıtalardan yararlanmayı caiz görmemiştir.⁴² Fakihler, şer'an yasaklanmış sonuca götüren vasıtaları yasaklamak anlamına gelen sedd-i zerâî⁴³ ilkesini bu bağlamda değerlendirmişler ve bunun için "Harama götüren şey de haramdır." kaidesini vazetmişlerdir.⁴⁴ Dolayısıyla fakihler, mahiyeti itibarıyla doğrudan mefsedet sayılmayan ancak buna vasıta olanın haram olduğunu, keza mefsedete yönelik birtakım gizli hilelerle haramlara yeltenmenin de haram sayıldığını ifade etmektedirler.⁴⁵ Bu sebeple sedd-i zerâî' kapsamında; uyuşturucuya dönüştüreceği bilinen birisinin haşhaş ekmesine müsaade etmemenin, şaraba çevrilmesinin önüne geçmek amacıyla üzüm satışına izin vermemenin ile tineri koklayacağı bilinen birisine satışını engellemenin mümkün olduğu değerlendirilmektedir.⁴⁶

39 Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe (Kahire: İdaretü'tabaat'l-müniriyye, 1928), 3/8.

40 Karadâvî, el-Helâlü ve'l-Harâmü fi'l-İslâm, 67.

41 Köse, İslam Hukukuna Giriş, 128.

42 Çayıroğlu, "Helâl ve Haramlarla İlgili Kaide ve İlkeler", 62.

43 Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, el-Bahsü'l-müsfir 'an tahrîmi külli müskirin ve müfettir (Medine: Darü'l-Buhârî, 1994), 177; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, İslâm Hukuk Felsefesi, çev. Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz (İstanbul: Rağbet, 2013), 314; Şabân, İslâm Hukuk İlminin Esasları, 202; Muahammed Sıdkî, Mevsu'atü'l-kavâidi'l-fıkhiyye (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2003), 9/42.

44 Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî el-Hanbelî İbn Kayyım, İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-âlemîn, thk. Muhammed Abdusselam İbrahim (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1991), 3/108, 109. Şabân, İslâm Hukuk İlminin Esasları, 202-203; Karadâvî, el-Helâlü ve'l-Harâmü fi'l-İslâm, 31-32.

45 İbn Âşûr, İslâm Hukuk Felsefesi, 308; Şabân, İslâm Hukuk İlminin Esasları, 203.

46 Köse, İslam Hukukuna Giriş, 132-133.

7. Gıdada Haramın Kriterleri

İslâm hukukunda gıdaların haram kılınması bazı kriterlere bağlanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in; helâl ve haram için naslarda ölçütler bulunduğuna, önce bu naslara bakmak gerektiğine, bunun dışında kalanların şüpheli addedildiğine ve Müslümanların ondan uzak durmaları gerektiğine⁴⁷ dair rivayetleri bulunmaktadır.

7.1. Haramlığı Kur'an Tarafından Açıkça Belirtilmelidir

Haramları tespit etmede başvurulacak birinci kaynak Kur'an'dır. Buna göre şâri'in Kur'an'da; "haram" lafzı ve türevlerini,⁴⁸ "habîs" lafzı ve türevlerini kullanması,⁴⁹ helâli nefyetmesi,⁵⁰ nehiy siygasını kullanması,⁵¹ fiilin yapıldığı takdirde ceza gerektireceğini açıkça belirtmesi⁵² ve sakınma anlamına gelen ifadeleri kullanması⁵³ haram tespit yöntemleri olarak değerlendirilmiştir.

7.2. Haramlığı Sahih Sünnetle Sabit Olmalıdır

Hz. Peygamber'in teşrî' yetkisi; onunla yapılan sözleşmelerin Allah ile yapılmış sayılması,⁵⁴ ona itaat edilmesinin emredilmesi⁵⁵ mealindeki âyetlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca şu rivayet de Hz. Peygamber'in teşrî' yetkisinin önemli işaretlerinden biri kabul edilmektedir:⁵⁶ *"Zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yoktur."*⁵⁷

Hz. Peygamber; vahiyle kendisine indirilen bazı haram yiyecek içecekleri tebliğ etmekle birlikte, bizzat kendisi de bazı hayvansal gıdaları yasaklamıştır. Nitekim bir kısım yırtıcı pençeye sahip kuşlar ile ehli eşeklerin eti, necis ve pis gıdalarla beslenen bazı hayvanların etinin yenilmesini bizzat kendisi haram kılmıştır.⁵⁸ Şu halde sahih hadis kaynaklarında haram olduğu belirtilen bazı

47 Muhammed el-Kazvî'nî İbn Mâce, Sünenü İbn Mâce (Suudi Arabistan: Darü'r-isale, 2009), "Et'ime", 70; Tirmizî, "Libâs", 6. Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, Sahihu'l-Buhari (Dimaşk: Dârü'l-Mustafa, 2011), "İmân", 39; Müslim, "Müsâkât", 107.

48 en-Nisâ 4/19; el-Mâide 5/3.

49 İbn Manzûr, Lîsânü'l-'Arab, 1088.

50 en-Nisâ 4/19.

51 el-En'âm 6/121.

52 el-Mâide 5/38; Nûr 2/4.

53 el-Mâide 5/90.

54 el-Fetih 48/10.

55 Nûr 24/54.

56 Zeydân, el-Vecîz fî usûli'l-fıkh, 154.

57 İbn Mâce, "Ahkâm", 17.

58 Müslim, "Sayd", 32; Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr fi ğarîbi'ş-Şerhi'l-kebîr, 111;

gıdaların haramlığı bağlayıcıdır.

Fakihlere göre “Mevrid-i nass’ta içtihadta mesağ yoktur.”⁵⁹ Yani bir konunun hükmü Kur’an ve mütevâtir hadislerde sübût ve delâlet yönünden açıkça bildirilmişse artık orada içtihatla yeni bir hüküm konulamaz.⁶⁰ Buna göre bir gıdanın haram olması şayet Kur’an, sünnet, icmâ, kıyas gibi aslı delillerle belirlenmişse orada yeni bir ictihatla farklı bir hüküm verilemez.

8. Zarûret Halinde Haram Gıdaların Kullanımı

Fıkıh literatüründe zarûret; “kişinin öyle bir hududa ulaşmasıdır ki eğer menedilen şeyi almazsa ya helâk olması ya da helâka yaklaşması”⁶¹ şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre, kişinin çaresiz kaldığı durumlarda zarûrete başvurabildiği anlaşılmaktadır. Nitekim aşırı susuzluk, açlık ve hastalık gibi bazı durumlarda kişinin haram olan bazı gıdaları almasında sakınca görülmemiştir. Zira Yüce Allah’ın, insanların hayati durumlarda helâl dışındaki şeylerden de beslenebileceği vurgusu neticesinde⁶² fakihler, zarûret halinde ihtiyaç miktarınca mahzurlu görülen birtakım gıdaların alınabileceğini dile getirmişlerdir. Onlar bu hususu, “Zarûretler mahzur olanı mubah kılar.”⁶³ kaidesiyle ifade etmişlerdir.⁶⁴ Hanefî fakihlerden Serahsî (ö. 483/1090), susuzluk nedeniyle öleceğinden korkan kişinin içki alabileceğini, aşırı derecede aç olanın da meyte eti ve domuz etinden ölümden kurtaracak kadar yiyebileceğini ifade etmiştir.⁶⁵ İbn Âbidîn ise (ö. 1252/1836), kişiyi helak olmaktan kurtaracak miktarda haram gıda almasının farz olduğunu söylemektedir.⁶⁶ Şâfiîler zarûret

Zeydân, el-Vecîz fî usûlî’l-fıkh, 166; Bedevi, el-Veciz fi fıkhi’s-sünneti ve’l-Kitabî’l-aziz, 398.

59 Komisyon, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, 1/Madde, 14; Mahsum Aslan, Mecelle’nin Küllî Kaideleri ve Fıkıhtaki Örnekleri (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023), 48.

60 Köse, İslam Hukukuna Giriş, 209.

61 Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh eş-Şâfiî Zerkeşî, el-Mensûr fi’l-kavâidi’l-fıkhiyye, thk. Teysî Faik Ahmed Mahmûd (Kuveyt: Kuveyt Evkaf Bakanlığı, 1985), 2/319.

62 el-Bakara 2/173.

63 Zerkeşî, el-Mensûr fi’l-kavâidi’l-fıkhiyye, 2/317; İbn Salih, el-Kavâidü ve’d-davâbitü’l-fıkhiyyeti’l-mutadamminetü li’t-teysir, 1/287; Komisyon, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, 1/Madde, 21.

64 Zerkeşî, el-Mensûr fi’l-kavâidi’l-fıkhiyye, 1985, 2/317; Süyûtî, el-Eşbah ve’n-nezair, 84.

65 Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, el-Mebsût (Mısır: Matbaatü’s-saâde, ty), 24/27.

66 Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşki İbn Âbidîn, Reddül-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr (Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evlâdühü, 1966), 6/338.

halinde haramdan beslenmeye ruhsat vermişlerdir. Nitekim Şâfiî; meyte, kan ve domuz eti yemek ile aklı ortadan kaldırmayacak şekilde içki almanın zarûret kapsamına girdiğini belirtmektedir.⁶⁷ Şîrâzî (ö. 476/1083) zarûret halinde insan hariç⁶⁸ ölü eti ile domuz eti yenilebileceğini belirtmektedir.⁶⁹ Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110) ile Zerkeşî (ö. 734/1392), zarûret halinde leşten yenilmesinin ruhsat değil azimet ve vacip olduğunu ifade etmektedirler.⁷⁰ Hanbelî İbn Kudâme (ö. 620/1223), aşırı derecede aç ve susuz kalan bir kimsenin, alkol ve meyteden ihtiyaç miktarınca alabileceğini, ancak aşırı susuzluk durumunda sade alkol veya az su katılmış alkol değil, aksine susuzluğu giderecek yeterli miktarda su katılmış alkol olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁷¹ İnsanın beden, akıl ve ruh sağlığını bozan zehirleyici maddelere dönüşmediği sürece gıdalarda mubahlık ilkesi benimsenmiştir.⁷² Buna göre zarûret halinde helâl olmayan gıdaların ihtiyaç oranında tüketilebileceği görülmektedir. Ayrıca naslarda insanın kendini bile bile tehlikeye atmamasının vurgulanmış olması, zarûret halinde haram gıdalardan istifade edilebileceğine de yorumlanmaktadır.⁷³

Doğal hallerindeki bazı gıdaların naslar çerçevesinde haram addedilmesiyle birlikte günümüzde fabrikasyon ürün olan bir kısım gıdaların da haram olabileceği değerlendirilmektedir. Zira haram kabul edilen bir kısım besinlerin çeşitli işlemlerden geçirilerek diğer bazı gıda ürünlerinde kullanılması birtakım mahzurların çığnenmesi riskini beraberinde getirmektedir. Aşağıdaki başlıklarda bu hususa değinilmiştir.

9. Haram Katkılarından Elde Edilen İşlenmiş Gıdaların Durumu

Günümüzde birtakım endüstriyel gıda ürünleri çeşitli katkı maddeleriyle hazırlandığından bunların helâl haram çizgisi tam anlamıyla belirlenememektedir. Zira bazılarının menşei necis ve haram olabilen katkı maddeleri, karıştırıldıkları ürün içerisinde erimektedir.⁷⁴ Bu sebeple İslâm hukukunun öngördüğü kriterler doğrultusunda haram sayılan katkı maddeleri

67 Şâfiî, el-Üm, 1983, 2/276; Şâfiî, el-Üm, 4/278.

68 Şîrâzî, el-Mühezzeb fî fıkhî'l-İmâm eş-Şâfi'î, 1/28.

69 Şîrâzî, el-Mühezzeb fî fıkhî'l-İmâm eş-Şâfi'î, 1/455.

70 Zerkeşî, el-Mensûr fi'l-kavâidi'l-fıkhiyye, 1/133.

71 Ahmed b. Muhammed İbn Kudame, el-Muğnî (Riyad: Darü âlemi'l-kütüb, 1997), 12/500.

72 Karadâvî, el-Helâlü ve'l-Harâmü fi'l-İslâm, 20-21; İsmail Sert, İslâm'da Helal Gıda ve İnsan Sağlığı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2024), 114.

73 el-Bakara 2/195.

74 Mehmet Selim Aslan, "İslam Hukukuna Göre İstihâle ve İstihlâkın Necis Katkı Maddesi İçeren Gıda, İlaç, Kozmetik ve Temizlik Malzemelerinin Hükmüne Etkisi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 9/43 (2016), 2327.

bulunabilmektedir.

Esas itibariyle helâl ve haram birbirinin zıttı olduğundan kural olarak doğal bir maddede aynı anda bulunamazlar. Ancak insan eliyle orijinal formundan bozularak, karıştırılarak farklı şekillerde üretilen gıdalar çeşitli katkı maddeleriyle hazırlanmaktadır. Katkı maddeli besinlerde, domuz eti ve yağı da kullanılmakta ve aynı gıda içerisinde helâlle birlikte haram olan birtakım unsurlar bulunabilmektedir. Fakihler bu tür gıdaların haram-helâllîği hususunda bazı ölçütler koymuşlardır. Hanefîler'den Serahsî'ye göre, "Bir eşyada helâli gerektiren delil ile haramı gerektiren delil içtima ettiğinde haramlık yönü ağır basar."⁷⁵ Şâfiîler de bu hususta Hanefîler'e katılmaktadırlar. Nitekim Zerkeşî, "bir şeyde haram ve helâl kılan delil birleştiğinde haram delilin galebe edip o şeyin haram oluşuna hükmedeceğini" belirttikten sonra, bu konuda Mâverdî'den (ö. 450/1058) iki görüş aktarmaktadır: Birincisi, şayet helâl ve haramlık delili eşit ise burada kesin hüküm vermek için ayrı bir delil aranacaktır. İkincisi, sıvı gibi birbirine karışan bir şey ise, haramlık vasfı tercih edilecektir."⁷⁶ Süyûtî'ye göre de "Helâl ve haram bir şeyde birleştiğinde harama göre hüküm verilir."⁷⁷

Fakihler, cemadat ile madenlerden elde edilen ürünlerin tüketilebilmesinde insan sağlığına faydalı ve zararlı oluşunu dikkate almışlardır. Bu itibarla tuz gibi, yenmesi adet haline gelen inorganik maddelerin yenilmesine cevaz verilmiş, yenmesi mutad olmayan ve sağlığa zararlı olabileceği değerlendirilen toprak, kil ve çamur gibi maddelerin tüketilmesi caiz görülmemiştir.⁷⁸ Günümüzde binlerce çeşit yiyecek içecek, kimyevi maddelerle karıştırılarak üretilmekte ve tüketime sunulmaktadır. Bu itibarla hem helâl hem de haram olması ihtimalini taşıyan işlenmiş gıdaların katkı maddelerine bakılmalıdır. Şayet içinde kan ve alkol gibi haram birtakım unsurlar var ise, bu, haram gıdalara paralellik arz eder. Dolayısıyla bu tür gıdaların haram oluşuna hükmedilebilir. Esasen Mecelle bu hususu şu şekilde maddeleştirmiştir: "Der-i mefâsid, celb-i menâfi'den evladır."⁷⁹ Bu kaideye göre, helâl ve haram olması muhtemel olan gıdalarda haramı öncelemek ve ondan uzak durmak maslahata daha uygundur. Bununla birlikte, sarîh bir delil olmadan eşyada asıl olanın mubah olduğu ilkesini de göz önünde bulundurmakta yarar vardır.

75 Serahsî, el-Mebsût, ty, 11/224.

76 Zerkeşî, el-Mensûr fi'l-kavâidi'l-fıkhiyye, 1985, 1/125, 126.

77 Süyûtî, el-Eşbah ve'n-nezair, 116.

78 Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, Esne'l-metâlib fi şerhi Ravd'î-tâlib (Darü'l-Kitabî'l-İslâmî, ts.), 1/569; Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn (İstanbul: y.y, 1975), 4/788.

79 Komisyon, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, 1/Madde, 30.

Bazı gıdalar asıl itibariyle haram iken, mahiyetindeki bir takım değişim dönüşümle helâl hale gelmektedir. Klasik fıkıh kaynaklarında bunun için *istihâle* kavramı kullanılmıştır. İstihâle, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren başvurulmuş bir gıda helâlleştirme yöntemi olduğu gibi günümüzde de gıda üretim sektöründe bu yönetime başvurulmaktadır.

9.1. İstihâlenin Mümkün Olup Olmadığı Hususu

İstihâle lügatte şu anlamlarda kullanılmıştır: “Yağın sabuna, odunun küle dönüşmesi gibi bir şeyde var olan bir keyfiyetin başka bir duruma tebdil olması.”⁸⁰ Bir fıkıh terimi olarak; “asıl itibariyle necis olan bir gıdanın/maddenin mahiyetinin kendiliğinden veya kimyasal bazı katkı maddeleriyle değiştirilerek helâl konuma sokulması”,⁸¹ “herhangi bir maddenin bir sıfattan bir sığata dönüşmesi”⁸² şeklinde tarif edilmiştir. Buna göre aslı itibariyle necis olan bir madde, yapısal dönüşüm neticesinde vasfı değiştirilerek yeni ve helâl olan bir forma sokulmaktadır. İstihâle; yakma ve yanma, mayalanma, dönüşme, topraklaşma, hayat sahibi olma (leşlerden kurt meydana gelme gibi) ve kimyasal yollarla meydana gelmektedir.⁸³

Domuz eti Kur'an nassıyla haram olduğundan, onun birtakım kimyasal maddelerle temizlenmesinin mümkün olmadığı hususunda fakihler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Hayvanların deri, yağ, kemik gibi müstemilatı da etlerine tabidir. Esas itibariyle domuzun kemiklerinden elde edilen ve bazı gıdalarda katkı maddesi olarak kullanılan jelatin de haramdır.⁸⁴ Bununla birlikte Hanefîlerin başı çektiği bazı fakihler, özü itibariyle haram olsa bile, kimyası tamamen değişen birtakım hayvanlarda istihâlenin mümkün olduğunu, buna göre necis maddelerin bazı işlemlerden geçirilerek tâhir hale gelebileceğini vurgulamaktadırlar.⁸⁵ Nitekim Hanefîler, tuzlaya düşen domuz ve eşeğin tuza

80 Muhammed Ruvâs Kal'aci, Mu'cemu lügati'l-fukahâ (Beyrut: Dârü'n-nefâis, 1996), 39; Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 263.

81 Kal'aci, Mu'cemu lügati'l-fukahâ, 39; İbn Salih, el-Kavâidü ve'd-davâbitü'l-fıkhiyyetü'l-mutadamminetü li't-teysir, 1/212; Vehbe Zühaylî, el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü (Dimaşk: Darü'l-fıkr, 1985), 4/250-251.

82 Muhammed b. Abdilmü'min, Hısnî, Kifâyetü'l-ahyâr fî halli Çayeti'l-ihlisâr (Lübnan: Darü'l-minhâc, 2008), 73.

83 Aslan, “İslam Hukukuna Göre İstihâle ve İstihlâkın Necis Katkı Maddesi İçeren Gıda, İlaç, Kozmetik ve Temizlik Malzemelerinin Hükmüne Etkisi”, 2328; Ali Yüksek, İslam Hukukuna Göre Helal Gıda ve GDO'lu Ürünler (Samsun: Üniversite Yayınları, 2023), 63.

84 Hamza Aktan, “Günümüzde Helâl Gıda”, Hakkında Nas Olmayan Gıda maddelerinde Dini Hükmün Belirlenmesi (Güncel Dini Meseleler İstışare Toplantısı-IV, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013), 68.

85 Abdurrahman Candan, 'Doğrulanabilirlik' İlkesi Açısından Fıkıh Literatüründeki

dönüşmesi ile hamrın tabii yollarla helâl olan sirkeye dönüşebilmesini yaygın bir şekilde istidlal etmişlerdir.⁸⁶ Dolayısıyla naslarda haram olarak bildirilen domuz eti ile eşek eti temel yapılarındaki değişim nedeniyle farklı bir maddeye dönüştüğünden, keza doğal yollarla sirkeye dönüşen şarabın da aslı değiştiğinden artık yeni bir madde olduğu kabul edilerek helâl addedilmiştir. Zira bu tür gıdaların molekül yapıları değiştiğinden haramlık vasfı kalmamıştır. Hanefîler doğal yollardan sirkeleşmesine ilave olarak; şarabın tuz, su ve balık gibi bazı gıda maddeleri vasıtasıyla, ateşin yanına koymak veya güneşte tutmak gibi diğer birtakım araç ve yöntemlerle de gerçekleşebileceğini beyan etmektedirler. Ebû Yusûf hariç diğer Hanefî fakihlerine göre içki oranı daha fazla olsa bile içkiye sirke katılmasıyla da istihâle meydana gelebilir. Hanefîlerde hem söz konusu işlemi yapmak caizdir hem de sirkeye dönüşen/dönüştürülen içeceği içmek helâldir.⁸⁷

Günümüzde bazı araştırmacılar, gıdalardaki fermentasyonun, birtakım biyokimyasal maddelerle meydana getirilebileceğini dile getirmektedirler.⁸⁸ Nitekim Abdurrahman Candan, alkollü içkilerin sirkeye dönüştürülmesinin birçok yöntemi olduğunu, örneğin metanol karbonilasyonu, asetaldehit oksidasyonu, etilen oksidasyonu, anaerobik fermentasyon benzeri endüstriyel uygulamalar olduğu gibi aktif bir sirkeden mayalama ile ev tipi üretimin de yapılabildiğini; sirkenin, her türlü etil alkole sahip içkinin, sirke bakterilerinin havalı şartlarda oksidasyonu sonucu meydana geldiğini, biyokimyasal süreçler sonucu etil alkol oksitlenerek asetik aside dönüşüp etil alkolün sarhoş edici ve diğer olumsuz etkilerinin ortadan kaldırıldığını ifade etmektedir.⁸⁹ Diğer bazıları da kimi içeceklerin istihâle yoluyla helâl hale gelmesinde ittifak olduğunu, ancak domuz kökenli maddelerde bu kesinliğin sağlanamadığını

İstihâle Örnekleri ve Güncel Bazı Tespitler”, *Diyanet İlmî Dergi* 53/1 (2017), 116.

86 Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâi' fî tertîbî's-şerâ'i* (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1910), 5/113; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evlâdhü, 1966), 1/316; İbn Salih, *el-Kavâidü ve'd-davâbitü'l-fıkhiyyetü'l-mutadamminetü li't-teysir*, 1/218.

87 Serahsî, *el-Mebsût*, ty, 24/7; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâi' fî tertîbî's-şerâ'i*, 5/114; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1966, 6/451.

88 Hüseyin Hüsnü Gündüz, “VI. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslâm Fıkhi Açısından Helâl Gıda Sempozyumu”, *Gıda Katkı Maddeleri ve Riskleri* (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 115; Hilal Özkan, *Hanefî Mezhebinde Helâl Gıda Kriterleri* (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 70.

89 Candan, 'Doğrulanabilirlik' İlkesi Açısından Fıkıh Literatüründeki İstihâle Örnekleri ve Güncel Bazı Tespitler”, 117.

vurgulamaktadırlar.⁹⁰

Ahmed Sakr, günümüzde domuz ürünlerinde gerçekleştirilen dönüşümün alfa sarmal yapısındaki hidrojen bağının değiştirilmesi olduğunu, bunun değişmesiyle aslının değişmediğini, bu nedenle jelatinin haramlığının devam ettiğini vurgulamaktadır.⁹¹ Muhammed Takî Osmânî, bazı âlimlerin domuzdan elde edilen unsurun, kimyasal maddelerle mahiyetinin tamamen değiştiği, bu sebeple haramlık ve necaset vasfının kalmadığı⁹² görüşüne katılmadığını ifade etmektedir. Osmânî, boğazlanmayan hayvanların derisinden elde edilen jelatin için kendisinin bizzat bazı kesim yerlerinde şahitlik ettiğini, istihâle konusunda uzman olan bazı kişilerin de kendisine jelatinde yapılan ameliyenin istihâle olmayıp bunun daha çok bir deri temizleme ve sıvıya dönüştürme olduğunu, sadece katı bir maddeyi sıvıya dönüştürmenin yapısal değiştirme olamayacağını dediklerini, bu sebeple kendisine göre bu nevi ürünlerde şu ana kadar gerçek anlamda istihâlenin meydana gelmediğini belirtmektedir.⁹³ Kanaatimizce de domuz eti ve diğer ürünleri günümüzde de istihâle edilememektedir. Zira bu ürünler orijinal formundan çıkarılsa bile bazı hususiyetleri izale edilememektedir. Örneğin jelatindeki “yumuşaklık” gibi birtakım vasıfları devam etmektedir. Hatta bu özelliğinden dolayı gıda katkı maddesi olarak değerlendirilmektedir.

Canlı hayvanlardaki değişim dönüşümün yani istihâlenin mümkün olup olmaması hususunda fakihler farklı görüş belirtmişlerdir. Buna göre İslâm hukukunda haram olarak belirlenen gıdalardan beslenen hayvanların (cellale), bu haldeyken bazı fakihlerce eti haram,⁹⁴ bazılarınca etyle birlikte süt ve yumurtaları mekruh olarak değerlendirilmiş ve bunların tüketilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.⁹⁵ Ancak cellalenin karantinaya alınıp belli bir süre⁹⁶ helâl gıdalarla beslenmesi halinde bir bakıma biyolojik istihâle

90 Kâşif Hamdi Okur, “VI. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslâm Fıkhı Açısından Helâl Gıda Sempozyumu”, İslâm Hukuku Açısından Helâl ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 74.

91 Ahmed Sakr, Jelatin, çev. Mustafa Hasbahçeci vd. (İstanbul: GİMDES, 2008), 47-49.

92 Muhammed Takî Osmânî, Buhûsun fi kadâyâ fıkhiyye muasıra (Dimaşk: Darü'l-kalem, 2011), 1/327.

93 Muhammed Takî Osmânî, Fikhü'l-büyû' 'ale'l-mezahibi'l-arba' ah (Dimaşk: Darü'l-kalem, 2021), 1/294-295.

94 Serahsî, el-Mebsût, ty, 11/255.

95 Nevevî, el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb, 9/28.

96 Nevevî, el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb, 5/28; Muhammed b. Ahmed Kurtubî, el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ tezammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkan, thk. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî (Kahire: Darü'l-kütübî'l-Mısıriyye, 1964), 7/122.

gerçekleşmektedir. Bu durumda hem süt ve yumurtaları hem de kesildikten sonra etlerinin helâl olduğu hususunda ittifak vardır.⁹⁷

9.2. Bazı Katkı Maddeleri ve Kullanım Amacı

Gıda katkı maddeleri; gıdalara teknolojik imkânlarla amaçlı olarak eklenen, doğrudan veya dolaylı olarak gıdaların bir bileşeni haline getirilen maddeler demektir.⁹⁸ Katkı maddeleri, gıdanın raf ömrünü uzatma, besleyici değerini koruyup verimsizliği minimize etme, gıdayı tatlandırma, renklendirme ve jelleştirme gibi birçok amaçla kullanılmaktadır.⁹⁹ Günümüzde gıdalarda kullanılan katkı maddeleri geneli itibarıyla üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar jelatin,¹⁰⁰ laktoz, sitrik asit, tartarik asit gibi *hayvansal-bitkisel*; tuz ile sakkarin gibi *doğal* ile *sentetik* katkı maddeleridir. Mezkûr katkı maddeleri ayrı ayrı olarak veya bunların karışımıyla ortaya çıkan bileşimlerle gıdalarda kullanılmaktadır.¹⁰¹

Günümüzde bazı gıdalar, tek başına besin değeri taşımayan diğer birtakım katkılarla yoğrularak besin değeri zenginleştirilmekte ve çoğaltılmaktadır. Bu sebeple söz konusu yöntemlerle hazırlanan gıdaların hükmü tartışmalı hale gelmektedir. Buna göre domuzdan veya domuz ürünlerinden olan veya şer'î usullere göre kesilmeyen hayvanlardan ya da ölü hayvanlardan elde edilen katkı maddeleri, katılan gıdaya haram hükmünü verir. Zira adı geçen maddelerin haram oluşu Kur'an nassına dayanmaktadır.¹⁰² Kitap ve sünnette hükmü geçmeyen bazı besinler ile günümüzde çeşitli katkı maddeleriyle üretilen gıdaların ise haram kategorisinde değerlendirilip değerlendirilmeyeceği hususunda ihtilaf yaşanmıştır. Zira günümüzde gıda katkı maddeleri helâl ürünlerden olabileceği gibi fıkhen haram olan ürünlerden

97 Şâfiî, el-Üm, 1983, 2/265; Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, el-Mebsût (Mısır: Matbaatü's-saâde, ty), 14/140; İbn Kudame, el-Muğnî, 1997, 13/328; İbn Salih, el-Kavâidü ve'd-davâbitü'l-fıkhiyyetü'l-mutadamminetü li't-teysir, 1/218.

98 Fatih Gültekin, Fark Etmeden Yediklerimiz Gıda Katkı Maddeleri (İstanbul: Server Yayınları, 2014), 24.

99 Harun Şimşek, Gıda Katkı Maddeleri Rehberi (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2011), 15.

100 Jelâtin: Dünyada yaygın olarak domuz kemik ve derisinden elde edilir. Jelatinin piyasadaki oranı; domuz derisinde (%46), sığır derisinde (%29.4), sığır ve domuz kemiğinde (%23.1)'tür. (Kemal Özer, Yediklerinizin İçinde N(E) Var? A'dan Z'ye Tüm Katkı Maddeleri (İstanbul: Hayy Kitap, 2013), 116; Fatma Yenen, İslâm Hukukuna Göre Gıda Katkı Maddeleri ve GDO Meselesi (Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2021), 69.)

101 Mustafa Boran, "Gıda Katkı Maddelerinde Helâllik ve Haramlık Ölçüleri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 9/42 (2016), 1752-1753.

102 el-Bakara 2/73; Muhammed b. Alî b. Muhammed, Şevkânî, Fethu'l-kadîr (Dımaşk: Darü İbn Kesir, 1993), 1/196; Sert, İslâm'da Helal Gıda ve İnsan Sağlığı, 127.

de üretilmektedir. Buna ilave olarak kimi zengin çevrelerin altın ve gümüş gibi maddelerden yenilebilir ürünler elde ettikleri de bilinmektedir.¹⁰³ Bu itibarla tartışma, çeşitli katkı maddeleriyle üretilen gıdaların özü itibariyle haram olup olmamasında odaklanmaktadır. Buna göre Kitâb, sünnet, icmâ, kıyas gibi İslâm hukukunun ana kaynaklarıyla haram kılınan bir maddeden imal edilen katkı maddesinin kullanımı da haram addedilmektedir.

Menşei hayvansal olan katkı maddelerinden bir tanesi de peynir mayasıdır. Peynir mayası (infaha), genellikle geviş getiren hayvanların kursağında bulunan enzimlerden elde edilir. Bu nevi mayanın helâl-haram olmasındaki kriter hayvanın menşeidir. Şayet maya, eti yenen ve şer'î usullere göre kesilmiş hayvanların kursağından elde edilirse, bu maya temiz kabul edilir ve bununla yapılan peynirin temiz olacağı konusunda ittifak vardır. Bu bağlamda domuzdan elde edilen maya ve onunla mayalanan peynir haramdır.¹⁰⁴ Ölmüş hayvanın kursağından elde edilen maya hakkında ise Karâfî (ö. 684/1285) şunu ifade etmektedir: "Mâlik ve bazı fakihlerin hayvanların midesine atılan temiz gıdanın niteliği değişmediği veya necasete karışmadığı sürece temiz olduğu ve bu şekilde elde edilen mayanın da temiz olduğu görüşleri isabetli değildir. Zira hayvanın ölümüyle midenin herhangi bir parçası da necis olmaktadır. Dolayısıyla içindeki süt de necis olup bununla mayalanan peynir de necis olur. Ben bu asırdaki âlimlerin fetvasının da bu türden mayanın necis ve haram olduğu yönünde olduğunu görüyorum. Nitekim Mâlikîlere göre necis mayayla yapılan peynir haramdır. Zira onlara göre Rumlar, Rum peynirini, ölü hayvanın midesinden elde ettikleri mayadan yaparlar bu yüzden necistir."¹⁰⁵ Karâfî, Rum peynirini de örnek göstererek, şer'î usullere göre kesilmeyen veya murdar olan hayvanlardan elde edilen mayanın necis olduğunu, dolayısıyla bu tür mayaları peynir yapımında kullanmanın caiz olmayacağını vurgulamaktadır. Hanbelî fakihlerden İbn Teymiyye ise Ebû Hanîfe'nin bunu tâhir saydığını, zira sahâbenin mecûsîlerin ölü hayvandan elde ettikleri mayayla yaptıkları peyniri yediklerini; Mâlik, Şâfiî ve bir görüşünde Ahmed b. Hanbel'in ise bu tür peynirin necis olduğunu aktarmaktadır.¹⁰⁶ Buna göre günümüzde peynir, yoğurt üretimi ile ekmek hamurunda kullanılan mayanın da şer'an cevaz verilen ve necis olmayan gıdalardan temin edilmesi önem arz etmektedir. Zira günümüzde hazır gıda üretim aşamaları karmaşık hale gelmiştir. Bu nedenle ileride değinileceği üzere, gerektirdiği standartlar sayesinde gıdalardaki belirsizlikleri bir nebze de olsa ortadan kaldıran helâl gıda sertifikasyonunun

103 Sert, İslâm'da Helâl Gıda ve İnsan Sağlığı, 135.

104 Sert, İslâm'da Helâl Gıda ve İnsan Sağlığı, 138-139.

105 Ahmed b. İdris b. Abdîrahmân el-Karâfî, Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk (b.y.: Alemü'l-kütüb, ts.), 2/121.

106 Ahmed b. Abdilhâlim b. Mecdiddîn Abdisselâm, İbn Teymiyye, Mecmûu fetâvâ (Medine: Mecme'u'l-melik el-Fehd, 2005), 35/154.

önemi ortaya çıkmaktadır.

10. Genetiği Değiştirilmiş Gıdaların Durumu

Günümüzde tüketimi fikhî açıdan şüpheli olan gıda türlerinden biri de organizması değiştirilen gıdalardır (GDO). Bir türden başka bir türe doğal yollarla geçmeyen, ancak gen teknolojisi sayesinde suni yollarla belirli özellikleri değiştirilerek meydana getirilen organizmalardan elde edilen birtakım besinler gıda sektöründeki yerini almıştır. GDO çeşitli amaçlarla yapılmaktadır. Söz gelimi domatese, balığı soğuğa dayanıklı kılan genin aktarılması şeklinde gerçekleşmektedir. Canlıdaki doğal yapıyı bozan bu uygulamayla elde edilen ürünler doğrudan gıda olarak veya gıda katkı maddesi olarak kullanılabilir.¹⁰⁷

GDO'lu ürünler son yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu sebeple bu nevi ürünler hakkında doğrudan nas veya fakihlerin görüşleri bulunmaz. Ancak bu tür ürünleri İslâm'ın mesâlihi ve makâsıdı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.¹⁰⁸ İslâm'da genel anlamda fıtrata müdahale etmeye olumlu bakılmamıştır. Zira genetiği değiştirilmiş ve bu şekilde doğal yapısına müdahale edilmiş ürünlerin insan sağlığına olumsuz etkileri olabileceği düşünülmektedir.¹⁰⁹ Buna göre bitkiden canlıya ve canlıdan canlıya gen transferi yapıp yeni formlar üretmek bir fıtrat değiştirilmesi olarak telakki edilmektedir. Nitekim bu tür müdahalelerle cinsiyet değiştirildiği, dövme ve ten rengi değiştirme gibi vücutta kalıcı nitelikte iz ve değişiklikler bıraktığı, bu ise kanser ve alerjik reaksiyonlara sebep olduğu hususu dile getirilmektedir.¹¹⁰ Ancak Alpaslan Alkış, fıtrat bozulması kavramının algılama biçimine göre değişebileceğini, şayet her türlü müdahale bozmak olarak algılanırsa, saç-sakal kesmenin, beden üzerine ameliyat yapmanın, ağaç aşılamanın da fıtrata müdahale olarak görülmesi gerektiğini, oysa bunun herhangi bir zarara sebep olmadığını ve yaratılış bozma olarak algılanmadığını ifade etmektedir.¹¹¹

107 Deniz Korkut - Ahmet Soysal, Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (Ankara: HASUDER Yayınları, 2013), 5; Yalçın, İslam Hukuku Açısından Yaratılış Değiştirme Fıtratı Bozma, 143-144.

108 Alpaslan Alkış, "Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların (GDO) İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3 (2018), 42.

109 Alkış, "Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların (GDO) İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", 34.

110 Yalçın, İslam Hukuku Açısından Yaratılış Değiştirme Fıtratı Bozma, 147; Yüksek, İslam Hukukuna Göre Helal Gıda ve GDO'lu Ürünler, 261-269.

111 Alkış, "Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların (GDO) İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", 44-45.

Genetiği değiştirilmiş gıdalarda şayet aktarılan madde domuzdan elde edilmişse, bunun haram olduğu hususunda şüphe bulunmaz. Zira istihâle dahi edilemeyen bir genin helâl bir gıdaya transfer edilmesi, aktarılan gıdayı haram kılar.¹¹² Dolayısıyla bu tür gıdaların hem taabbüden haram sayılması hem de insan bünyesine hemen veya zamanla zarar verme ihtimali olduğundan tüketimi caiz görülmemiştir.¹¹³ Nitekim Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK) bu minvalde bir tavsiye kararında bulunmuştur. DİYK'e göre Yüce Allah; tüketilecek gıdaların helal olması yanı sıra "tayyib" olmasını da istemiştir. DİYK, içeriğinde domuz geni bulunan GDO'lu ürünlerin hem üretiminin hem de tüketiminin haram olduğunu, bunun dışındaki GDO'lu ürünlerin üretimi ve tüketimi hakkında konuya gıda güvenliği ekseninde yaklaşılmasının daha isabetli gözüktüğünü, bu çerçevede, insan sağlığına, diğer canlılara ve ekolojik dengeye verdiği muhtemel zararlar göz önüne alındığında bu ürünlerin şüpheli kategoride bulunduğundan konuya ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini, tüketim açısından ise, zararları henüz ispatlanmadığından GDO'lu ürünleri tüketmenin haram olduğunu söylemenin mümkün olmadığını vurgulamaktadır.¹¹⁴

İçinde GDO bulunan bir ürünün etiketinin üzerinde "GDO içerir" gibi uyarıcı bir ifadenin yazılmayışı, alınan gıdanın vasıflarının bilinmemesini ortaya çıkarmaktadır ki bu, satışı yapılan gıdanın kusurlu olma ihtimalini de doğurmaktadır.¹¹⁵ Bununla birlikte; Uluslararası Tarımsal Biyoteknoloji Uygulamaları Edinme Servisi (ISAAA) 2017 Raporu'nda belirtildiği üzere, potansiyel yararları ile dolaylı ve doğrudan dünya nüfusunun önemli bir bölümüne faydası bulunduğu hususu da göz önünde bulundurularak;¹¹⁶ açlığın azaltılması veya ürünün besleyiciliği ve vitamin, mineral, lezzet ve koku değerleri yönüyle kalite ve çekiciliğinin yükseltilmesi, hastalık ve zararlı böceklerle karşı dirençli hale getirilmesi gibi olumlu saiklerle gıdalarda yapılan bir kısım müdahalelerde sakınca görülmediği söylenebilir. Nitekim bir nevi genetik değiştirmesi olan aynı gruptaki meyve ağaçlarını aşılama ve bu sayede farklı ürünler elde etme, günümüzde yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Bu itibarla insan üzerinde olumsuz herhangi bir neticesi olmayan buna benzer yöntemlerle gıda üretmenin ve tüketmenin herhangi bir mahzurunun olmadığı düşünülmektedir.

112 Yüksek, İslam Hukukuna Göre Helal Gıda ve GDO'lu Ürünler, 274.

113 Yenen, İslâm Hukukuna Göre Gıda Katkı Maddeleri ve GDO Meselesi, 127-129.

114 Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı", <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1216/uretim-ve-tuketim-acisindan-gdolu-urunlerin-hukmu-nedir> (15 Eylül 2020).

115 Yüksek, İslam Hukukuna Göre Helal Gıda ve GDO'lu Ürünler, 279.

116 Genetiği Değiştirilmiş Gıdalar Raporu (İSAAA, 2017); Alkış, "Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların (GDO) İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", 35.

11. Helâl Belgelendirme Sertifikası

Müslüman bir ülkede üretilen gıdaların haram olmadığına genel anlamda hükmetmek mümkündür. Ancak birçok alanda olduğu gibi gıda sektöründeki alışverişler de uluslararası bir hüviyet kazanmıştır. Buna bağlı olarak helâl haram daha karmaşık hale gelmiş ve Müslümanların helâl gıdaya ulaşmasında problemler ortaya çıkmıştır. Bu yüzden helâl belgelendirme sertifikaları önem kazanmış ve başta idareleri gayrimüslimlerin elinde olan birtakım ülkelerde olmak üzere helâl gıda sertifikası vermeye yetkili şirket ve sektörler oluşturulmuştur.¹¹⁷ Ürünlerin sağlık ve hijyen garantisi için belli standartları gerektiren helâl belgelendirmesi; eğitim, enerji, tarım, ulaşım, turizm, ilaç, kozmetik gibi çeşitli alanlarda yapıldığı gibi gıda sektöründe de yapılmaktadır.

Helâl belgelendirme sertifikası, ürünlerin İslâmî kurallar çerçevesinde üretildiğini gösterir. Dolayısıyla söz konusu belgeyi alan ürünler, helâl olmayan malzemeler içermediği gibi bunların üretimi aşamasında da mezkûr kurallara riayet edilmektedir.¹¹⁸ Helâl sertifikası düzenleyenler, daha çok sivil toplum kuruluşları bünyesinde hareket etmekte ve helâl belgelendirme ve standardizasyon yetkisi bulunan birçok İslâmî kurum/kuruluş bulunmaktadır.¹¹⁹ Bunlardan biri İslâm Konferansı'na bağlı İslâm Ülkeleri Standartlar ve Metroloji Enstitüsü'dür (SMIIC). Bu enstitü TS OIC/SMIIC 1: 2011 Helâl Gıda Genel Kılavuzu Standardı'nı yayımlamıştır. SMIIC 1 standardı, gıda üretim ve hizmet alanlarındaki işlemlerde İslâmî açıdan uyulması gereken kuralları içermektedir.¹²⁰ Gıda sektöründeki helâl sertifikasyonunun bir asırlık geçmişi olduğu söylenebilse de, ülkemizde helâl belgelendirmesi ancak yakın zamanlarda mevzuat altına alınabilmiş; bu belgeyi vermek ve helâl gıda sektörünü denetlemek üzere, Ticaret Bakanlığına bağlı Helâl Akreditasyon Kurumu kanunla kurulmuştur.¹²¹ Mezkûr kurumca verilen Helâl Belgelendirme Sertifikası, İslâmî prensiplere uygun şekilde hazırlanan ürünlere verilmektedir.¹²² Türk Standartları Enstitüsü de 04.07.2011 tarihinden bu yana,

117 Yunus Keleş, "Helâl Gıda Sertifikasyonu Belgelendirme Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Diyanet İlmi Dergi* 51/4 (2015), 63.

118 M. Zeki Uyanık, "Helal Gıda Sertifikalarının Fıkıh ve Mevzuat Açısından Problemleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 667.

119 Dünyada ve ülkemizde Helal Belgelendirme Sertifikası düzenlemeye yetkili kurum ve kuruluşlar için bk. Uyanık, "Helal Gıda Sertifikalarının Fıkıh ve Mevzuat Açısından Problemleri", 667-669.

120 Murat Şimşek, "Helâl Belgelendirme ve SMIIC Standardı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22 (2013), 19.

121 "https://www.hak.gov.tr/data/5dcafec013b876ffd0302f7a/1.5.7060.pdf" (Erişim 08 Mayıs 2025).

122 Coşkun Şentürk, "Ulusal ve Uluslararası Helâl Gıda Standardizasyonu ve Belgelendirmesi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı*

SMIIC standartlarını esas alarak helâl belgelendirme faaliyetini sürdürmektedir.¹²³ Ayrıca GİMDES ve Dünya Helâl Birliği gibi kuruluş ve dernekler de helâl gıda alanında sertifika düzenlemeye yetkilendirilmiş ilk sivil organizasyonlardır.¹²⁴ Ancak bu nevi teşebbüsler, sertifika uyum sorunları, denetim ve güven problemleri, farklı logolar ve dinin menfaatler karşısında istismarı gibi bazı riskleri taşımaktadır. Başta hijyen olmak üzere, gıdaların güvenle tüketilmesini garanti eden helâl belgelendirmesinin, henüz küresel anlamda bir hüviyet kazandığı da söylenemez. Binaenaleyh Müslüman ülkelerde, mezheplerin helâl gıda anlayışlarından da kaynaklanan bir kısım sebeplerle henüz bu konuda birliktelik sağlanmış değildir.

Sonuç

Helâl ve haram kavramı en çok gıdalarda karşımıza çıkmaktadır. Domuz eti ve şarap gibi hayvansal ve bitkisel bir kısım gıdaların haram oluşu, naslarda sarahaten zikredildiğinden bunların haram oluşunda ihtilaf yoktur. Naslarda “habîs” kavramıyla dolaylı olarak zikredilen birtakım haramların tespitinde ise ihtilaf yaşanmıştır. Kimi fakihler, bu hususta Araplar’ın örfüne müracaat edileceği ve onların “tayyib” veya “habîs” olarak değerlendirmelerine uyulacağını vurgularken, bir kısım fakihler ise diğer milletlerin de bu husustaki örfünün dikkate alınıp bunların sağlıklı ve tiksindirici gördüğü gıdaların haram sayılması gerektiğini belirtmişlerdir. İslâm hukukunun getirdiği düzenlemelerin temel maksadı, maslahatların elde edilmesi ve mefsedetlerin defedilmesi ilkesi doğrultusunda insanlara kolaylığı esas almak olduğundan, “tayyib” ve “habîs” tespitinin bütün Müslümanlar tarafından yapılması daha isabetli olduğu görülmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in Müslümanları, helâli haram kılmamaları hususundaki uyarısını dikkate alarak helâl dairesini geniş tutmak önem arz etmektedir. Öte yandan hayati tehlikenin olduğu durumlarda (zaruret), kişinin canını kurtaracak miktarda haram gıdalardan yemesi içmesi, zaten meşru sınırların dışına çıkmak olarak algılanmamış, aksine bu durumda söz konusu gıdalardan istifade etmek ruhsat ve farz/vacip derecesinde telakki edilmiştir.

Domuzdan ve bazı fakihlere göre köpekten elde edilen ürünler hariç, haram ve necis olsa bile bir gıdanın yapısal değişim dönüşüme tabi tutulmasıyla helâle dönüşeceği hususu fıkıh kaynaklarında geçmektedir. Bu sebeple günümüzde çeşitli katkı maddeleriyle zenginleştirilmiş endüstriyel birtakım gıdaların haram olup olmaması, klasik fıkıh kaynaklarında geçen istihâle yöntemiyle çözüme kavuşturulabileceği değerlendirilmektedir. Nitekim bazı araştırmacılar; fakih,

IV (Günümüzde Helâl Gıda, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ts.), 419.

123 “<https://www.tse.org.tr/akreditasyon-sertifikalarimiz/>” (Erişim 08 Mayıs 2025).

124 Uyanık, “Helal Gıda Sertifikalarının Fıkıh ve Mevzuat Açısından Problemleri”, 670.

hekim, kimyager, gıda mühendisi, fizikçi ve konu hakkında ilgili uzman kişilerin ortak çalışmasıyla fıkha uygun sonuçlar alınabileceğini ifade etmişlerdir.

Günümüzde haram olan bazı kaktı maddelerinin işlenmiş gıdalara katılması söz konusu olabilmektedir. Şu hâlde Müslüman gıda üreticilerinin İslâm'da helâl katkı maddeli olandan istifade etmeleri; keza Müslüman tüketicilerin de helâl standartlarda üretim yapan üreticileri tercih etmeleri sorunun çözümüne katkı sunacaktır. Aynı şekilde helâl üretim safhasının; gayrimüslimler tarafından domuz eti ve müştemilatından elde edilen gıdaların üretildiği ortamlardan uzak tutulması ve Müslümanlarca tüketiminin haram olduğunu göstermek amacıyla "helâl değildir" etiketi vurulması da helâl gıdaya erişimi kolaylaştıracaktır.

Artan nüfus nedeniyle doğal üretim yollarıyla elde edilen gıda ürünleri yetmemekte bu sebeple genetiğiyle oynanmış gıdalara (GDO) başvurulmaktadır. Hem sağlıksız olabilmek ihtimaline hem de fitrata müdahale nedeniyle çeşitli riskler taşımaya rağmen bunları tüketmek çağın gereklerinden sayılmaktadır. GDO'lu gıdalara dair hükümler açıkça naslar bulunmasa da bu nevi gıdaların İslâm hukukunun genel maslahatları çerçevesinde değerlendirilmesinin mümkün olduğu gözükmektedir. Buna göre bu tür ürünlerin yararı göz önünde bulunduruluyorsa veya zaruret varsa, üretilme ile tüketilmesinde herhangi bir sakıncanın olmadığı düşünülebilir. Ancak İslâm'ın sağlıklı nesiller oluşturması doğrultusunda bu nevi gıdaların üretim süreçleri ciddi denetimlere tabi tutulması gerektiği değerlendirilmektedir.

"Helâl" tüketimin, gayrimüslimler arasında da rağbet görmesi düşünüldüğünde, Müslüman ülkelerin helâl gıda sertifikasyonu oluşturmaları, tek çatı altında ve ortak logoyla hizmet vermeleri, mezhep farklılıklarını dikkate almaları, talep eden Müslüman veya gayrimüslim her ülke ve kurumlara ulaştırmaları gerektiği değerlendirilmektedir. Ülkemizde ise, helâl sertifikasyonu düzenleme, sertifika alan sektörlerle danışmanlık hizmeti sunma ve onları denetleme ehemmiyet arz etmektedir. Bu sebeple Din İşleri Yüksek Kurulu uzmanları, ilahiyat fakültelerinin İslâm hukukçuları ile bu hususta ilgili diğer uzman kişilerin üye olacakları denetleme kurullarının mevzuat altına alınması gerektiği, bu sayede helâl ve sağlıklı gıda üretim ve tüketiminin yayılmasına vesile olunacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça | References

- Aktan, Hamza. "Günümüzde Helâl Gıda". *Hakkında Nas Olmayan Gıda maddelerinde Dini Hükmün Belirlenmesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.
- Alkış, Alpaslan. "Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların (GDO) İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2018), 31-54.
- Arslan, Abdurrahim. "Hz. Peygamber'in Islâh Metodu". *Marifetname* 9/1 (Haziran 2022). <https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1082355>
- Aslan, Mahsum. *Mecelle'nin Küllî Kaideleri ve Fıkıhtaki Örnekleri*. Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2023.
- Aslan, Mehmet Selim. "İslam Hukukuna Göre İstihâle ve İstihlâkın Necis Katkı Maddesi İçeren Gıda, İlaç, Kozmetik ve Temizlik Malzemelerinin Hükmüne Etkisi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016), 2326-2346.
- Bedevi, Abdulazim b. Muhammed. *el-Veciz fi fıkhi's-sünneti ve'l-Kitabi'l-aziz*. Mısır: Darü İbn Receb, 3. Basım, 2001.
- Boran, Mustafa. "Gıda Katkı Maddelerinde Helâllik ve Haramlık Ölçüleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (2016), 1751-1759.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. Dimaşk: Dârü'l-Mustafa, 2011.
- Candan, Abdurrahman. "'Doğrulanabilirlik" İlkesi Açısından Fıkıh Literatüründeki İstihâle Örnekleri ve Güncel Bazı Tespitler". *Diyanet İlmî Dergi* 53/1 (2017), 103-130.
- Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Çayıroğlu, Yüksel. "Helâl ve Haramlarla İlgili Kaide ve İlkeler". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2018), 597-633.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı". <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/1216/uretim-ve-tuketim-acisindan-gdolu-urunlerin-hukmu-nedir>. 15 Eylül 2020. Erişim 26 Temmuz 2025. <https://kurul.diyaret.gov.tr>
- Duman, Soner. *İmam Şâfi'nin Kıyas Anlayışı*. Ankara: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî. *Sünenü Ebi Davud*. thk. Şuayb Arvavût. Suudi Arabistan: Darü'r-Risale'l-Alemiyye, 2009.
- Ebû Yûsuf, Yakûb b. İbrahim b. Habîb b. Sa'ad el-Kûfî. *Kitâbü'r-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâ î*. Mısır: yy. ts.
- Ensârî, Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî. *Esne'l-metâlib fi şerhi Ravdî't-tâlib*. 4 Cilt. Darü'l-Kitabi'l-İslami, ts.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Misbâhu'l-münîr fi ğarîbi's-Şerhi'l-kebîr*.

- thk. Eymen Abdurrezzâk eş-Şevâ. 1 Cilt. Dimaşk: Dârül-Feyhâ, 2016.
- Gazzâlî, Muhammed b. Ahmed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. İstanbul, 1975.
- Gültekin, Fatih. *Fark Etmeden Yediklerimiz Gıda Katkı Maddeleri*. İstanbul: Server Yayınları, 2014.
- Gündüz, Hüseyin Hüsnü. "Gıda Katkı Maddeleri ve Riskleri". VI. *İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslâm Fıkhı Açısından Helâl Gıda Sempozyumu*. 115. Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- Hallâf, Abdulvahhab. *İlmu usûli'l-fikh*. Kahire: Dârü'l-Hadis, 2003.
- Han, Sıddık Hasan. *Ebcedü'l-'ulûm*. Darü İbn Hazm, 2002.
- Hısnî, Muhammed b. Abdilmü'min el-Hüseyinî. *Kifâyetü'l-ahyâr fî halli Ğayeti'l-ihtisâr*. Lübnan: Darü'l-Minhâc, 2008.
- İbn Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz ed-Dimaşki. *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evlâdühü, 2. Basım, 1966.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *İslâm Hukuk Felsefesi*. çev. Mehmet Erdoğan - Vecdi Akyüz. İstanbul: Rağbet, 4. Basım, 2013.
- İbn Kayyım, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî el-Hanbelî. *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-'âlemîn*. thk. Muhammed Abdusselam İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991.
- İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî. *el-Kâfi fî fikhî'l-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Kudame, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki. 15 Cilt. Riyad: Darü Alemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1997.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. 5 Cilt. Suudi Arabistan: Darü'r-Risale, 2009.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lîsânü'l-'Arab*. Kahire: Darü'l-Maârif, ts.
- İbn Salih Abdullatif, Abdurrahman. *el-Kavâidü ve'd-davâbitü'l-fikhiyyeti'l-mutadammînetü li't-teysir*. 2 Cilt. Medine: el-Câmia el-İslâmiyye, 2003.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm. *Mecmûu fetâvâ*. 35 Cilt. Medine: Mecme'u el-Melik el-Fehd, 2005.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: y.y., 2003.
- İsfahânî, el-Hüseyin b. Muhammed er-Rağîb. *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî. Dimaşk: Darü'l-Kalem, 1991.
- Kal'aci, Muhammed Ruvâs. *Mu'cemu lügati'l-fukahâ*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1996.
- Karadâvî, Yusuf. *el-Helâlü ve'l-Harâmü fî'l-İslâm*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1997.
- Karâfî, Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî. *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*. 4 Cilt. Alemü'l-kütüb, ts.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâ'i*.

- 7 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1910.
- Keleş, Yunus. "Helal Gıda Sertifikasyonu Belgelendirme Sorunları ve Çözüm Önerileri". *Diyanet İlmî Dergi* 51/4 (2015), 59-101.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed *et-Terâtîbü'l-idâriyye*. thk. Abdullah el-Halidî. 2 Cilt. Beyrut, 2. Basım, ts.
- Komisyon. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. 2 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019.
- Korkut, Deniz - Soysal, Ahmet. *Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar*. Ankara: HASUDER Yayınları, 2013.
- Köse, Saffet. *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 11. Basım, 2018.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ teẓammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkan*. thk. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî. 20 Cilt. Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Makrîzî, Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed. *İmtâü'l-esmâ'*. thk. M. Abdulhamid en-Nemîsî en-Nemîsî. Beyrut, 1999.
- Müslim, b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahihu Müslim*. Kahire: Dârü İhyai't-Turâsî'l-'Arabî, 1955.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*. 9 Cilt. Kahire: İdaretü'Tabaatü'l-Müniriyye, 1928.
- Okur, Kâşif Hamdi. "İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler". VI. *İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslâm Fıkhu Açısından Helâl Gıda Sempozyumu*. 115. Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- Osmânî, Muhammed Takî. *Buhûsun fi kadâyâ fıkhiyye muasıra*. 2 Cilt. Dimaşk: Darü'l-Kalem, 2. Basım, 2011.
- Osmânî, Muhammed Takî. *Fikhü'l-büyû' 'ale'l-mezahibi'l-arba'ah*. 2 Cilt. Dimaşk: Darü'l-Kalem, 2021.
- Özel, Ahmet. *TDV Dinî Terimler Sözlüğü*. 2 Cilt. Ankara: İSAM Yayınları, 2023.
- Özer, Kemal. *Yediklerinizin İçinde N(E) Var? A'dan Z'ye Tüm Katkı Maddeleri*. İstanbul: Hayy Kitap, 2013.
- Özkan, Hilal. *Hanefî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2011.
- Sâbık, Seyyid. *Fıkhü's-sünne*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kitâbî'l-arabi, 1977.
- Sakr, Ahmed. *Jelatin*. çev. Mustafa Hasbahçeci vd. İstanbul: GİMDES, 2008.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Mısır: Matbaatü's-saâde, ty.
- Sert, İsmail. *İslâm'da Helal Gıda ve İnsan Sağlığı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2024.
- Sıdkî, Muhammed. *Mevsu'atü'l-kavâidi'l-fıkhiyye*. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-

- Risâle, 2003.
- Süüyûfî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Eşbah ve'n-nezair*. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1983.
- Şabân, Zekiyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. thk. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-fikr, 2. Basım, 1983.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evlâdühü, 1938.
- Şankıtî, Muhammed b. Muhammed el-Muhtar. *Mevahibü'l-celil min edilleti Halil*. 4 Cilt. Katar: İhyaü türasi'l-İslami, 1986.
- Şentürk, Coşkun. "Ulusal ve Uluslararası Helâl Gıda Standardizasyonu ve Belgelendirmesi". *Diyanet İşleri Başkanlığı Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı IV*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. 6 Cilt. Dimaşk: Darü İbn Kesir, 1993.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *el-Bahsü'l-müsfir 'an tahrîmi külli müskirin ve müftir*. Medine: Darü'l-Buharî, 1994.
- Şimşek, Harun. *Gıda Katkı Maddeleri Rehberi*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2011.
- Şimşek, Murat. *Helal Belgelendirme ve SMIIC Standardı*. "İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi" 22 (2013), 19-44.
- Şirâzî, İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzebe fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmiyye, ts.
- Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1994.
- Tavîl, Muhammed Abdullah. *İttikâü'l-harâmi ve's-şübhât fî talabi'r-rızk*. Riyad: Darü Künüzi İşbiliya, 2009.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b Sevre. *el-Câmiu's-Sahîh*. 5 Cilt. Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebi, 1975.
- TOB, Tarım ve Orman Bakanlığı. *Türk Gıda Kodeksi Gıda Katkı Maddeleri Yönetmeliği*. Erişim 08 Kasım 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/10/20231013M1-1.htm>
- Uludağ, Süleyman. *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 13. Basım, 2013.
- Uyanık, M. Zeki. "Helal Gıda Sertifikalarının Fıkıh ve Mevzuat Açısından Problemleri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 665-678.
- Yalçın, İsmail. *İslam Hukuku Açısından Yaratılışı Değiştirme Fıtratı Bozma*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- Yenen, Fatma. *İslâm Hukukuna Göre Gıda Katkı Maddeleri ve GDO Meselesi*. Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2021.
- Yüksek, Ali. *İslam Hukukuna Göre Helal Gıda ve GDO'lu Ürünler*. Samsun:

Üniversite Yayınları, 2023.

Zerkeşî, Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Mensûr fi'l-kavâidi'l-fıkhiyye*. thk.

Teysî Faik Ahmed Mahmûd. 3 Cilt. Kuveyt: Kuveyt Evkaf Bakanlığı, 1985.

Zeydân, Abdulkerim. *el-Vecîz fî usûli'l-fıkh*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle Nâşirûn, 2014.

Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*. 10 Cilt. Dimaşk: Darü'l-Fıkr, 2. Basım, 1985.

Genetiği Değiştirilmiş Gıdalar Raporu. İSAAA, 2017.

<https://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/53/executivesummary/default.asp>

"<https://www.hak.gov.tr/data/5dcafec013b876ffd0302f7a/1.5.7060.pdf>". Erişim 08 Mayıs 2025.

<https://www.hak.gov.tr/data/5dcafec013b876ffd0302f7a/1.5.7060.pdf>

"<https://www.tse.org.tr/akreditasyon-sertifikalarimiz/>". Erişim 08 Mayıs 2025.

<https://www.tse.org.tr/akreditasyon-sertifikalarimiz/>